

Pražák, Richard

Dobrovský a Kazinczy : k typologii českého a maďarského kulturně politického vývoje na přelomu 18. a 19. století

In: Pražák, Richard. *Česko-maďarské kulturní vztahy od osvícenství do roku 1848*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1994, pp. 57-82

ISBN 8021008822

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122641>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DOBROVSKÝ A KAZINCZY

K TYPOLOGII ČESKÉHO A MAĎARSKÉHO KULTURNĚ POLITICKÉHO VÝVOJE NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ

Počátky kulturně politického a literárního rozvoje Čechů a Maďarů na přelomu 18. a 19. století jsou neodmyslitelně spjaty s dvěma vůdčími osobnostmi české a maďarské vědy i kultury: Josefem Dobrovským a Ferenczem Kazinczym. Oba jsou názorově nejvlivnějšími představiteli tehdejších českých či maďarských národně politických a kulturně emancipačních snah.

Josef Dobrovský se jen zřídka vyslovoval k politickým otázkám.¹ Přesto však není možno pochybovat o silné společenské angažovanosti a významu jeho vědecké práce. Je dobře známo jeho hluboké protiabsolutistické zaměření, které sílilo zejména v letech vlády Františka II., kdy došlo prakticky k potlačení jakéhokoliv svobodného projevu. „Wenn ich in der Vorrede zur slav. Gramm. z. B., sagte, Böhmen kam durch die Oesterreichische Regierung um seine Freiheit, Religion, Sprache, und neulich erst um seine Silber, was meinen Sie wohl, was man mit dem Verfasser anhuben?“ — ptá se roku 1810 v důvěrném dopise Bartoloměje Kopitara, srovnáváje svou práci s prací filozofa Maxima, který se kvůli ní dostal do vězení.² Bylo bolestným nedorozuměním, že jungmannovská generace se dívala na Dobrovského jako na „slavizujícího Němce“ a odcizila se mu pro jeho kritický úsudek o Soudu Libušině a jiných padělcích, třebaže historicky vzato reakce nastupující romantické generace ani nemohla být

¹ K politickým názorům Josefa Dobrovského srov. zvláště Novák, J. B.: Války osvobozovací a naše obrození, ČČM 88, 1914, sv. 1, s. 19—27, sv. 2, s. 113—125, sv. 3, s. 256—283; Vávra, J.: Dobrovský v politických zápasech své doby, Slavica 23, 1954, č. 2—2, s. 191—197 a Krbec, M.: Postoj Josefa Dobrovského k politickému dění, Sborník pedagogického institutu v Olomouci, řada A, 1964, s. 75 až 83.

² Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808—1828), vydal V. Jagić, Berlin 1885, s. 154.

jiná. O poctivém češství Dobrovského nemůžeme mít pochyb; ovšem Dobrovský jako osvícenec vycházel z jiných principů a z jiného pojetí vlastenectví nežli Jungmannova generace, povyšující uvědomělé češství za svůj základní program. Jungmannovi tvoří vrchol tzv. jazykové etapy českého obrození; svým obratem k lidu jako základu české národní existence postoupili nesporně nad Dobrovského, avšak na druhé straně kritické a osvícensky velkorysé koncipování české vědy Dobrovským tvoří most k Palackému, který pochopil, že se při vytváření svého vědeckého a národně politického programu nemůže opírat jenom o úzce lokální a mesianisticky slovanské vlastenectví Jungmannovo a že by bylo velkou chybou odvrhnout — stejně omezeně jako Jungmann a jeho druhové — světo­vě rozhledené a realistické pojetí, jež dal české vědě do vínku Dobrovský. Je zajímavé, jak i ve svém pojetí slovanství stojí Dobrovský blíže Palackému nežli Jungmannovi. Ve známém dopise Durychovi o slavné budoucnosti Slovanů z roku 1795 napsal: „Quae de slavicae nationis fide dixi coram Leopoldo, a paucis recte intellecta fuera; ab aliquo homine (atheo certe et Bohemorum inimico), dum eredutur plagua, consulto et impie imutata fuere, illa prophetica verba: Es ist in Wahrheit aller Aufmerksamkeit Werth, wie wunderbar die Vorsehung die Schicksale ganzer Nationen leitet und bestimmet. Subductis substituta sunt, quae in edito exemplari leguntur: Wie sehr sich die Lage aller slavischen Wölkerschaften geändert hat.“³ Tato významná slova ukazují, jak Dobrovský nadřazoval všelidské, celosvětové hledisko jednostrannému zdůrazňování slovanských národů, v nichž nespatořoval jako romantik Kollár a jeho čeští obdivovatelé výlučnou skupinu se zvláštním mesianistickým posláním, odlišným od jiných národů, nýbrž jenom část celku, poplatnou týmž vývojovým zákonům jako ostatní.

Důraz na určující úlohu prozřetelnosti v dějinách spojuje Dobrovského s Palackým a je u obou výrazem příklonu ke Kantovi. Dobrovský se seznamoval s Kantem v devadesátých letech 18. století, zejména pod vlivem Augustina Zippeho; se zřejmým nesouhlasem sledoval perzekuci kantovství v habsburské monarchii koncem 18. století. Již v mládí pořídil si obsáhlé výpisky z Kantova hlavního spisu *Kritik der praktischen Vernunft* a ještě v zenitu své životní dráhy připomínal Bandtkemu své mladistvé nadšení pro Kanta. Souvislost Dobrovského s Kantem je hlubší, nežli by se zdálo ze známých fakt.⁴ Nejde tu o pouhý příležitostný filozofický zájem, nýbrž o podstatnou světonázorovou blízkost. Kantova rozsáhlá definice osvícenství ve spisu „*Was ist Aufklärung*“ z roku 1784

³ Korespondence Josefa Dobrovského (dále Kor.) I, Vzájemné dopisy Dobrovského a Fortunáta Duricha. K vydání upravil Adolf Patera, Praha 1985, s. 356.

⁴ Viz k tomu z novější literatury Dolanský, J.: Trojí příklad Josefa Dobrovského, in: *Stopami buditelů*, Praha 1963, s. 27—28; Lochman, J. M.: Duchovní odkaz obrození, Praha 1964, s. 44—45 a Pražák, R.: *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, Brno 1967, s. 104—105.

(„Aufklärung ist der Ausgang der Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliessung und des Mutes liegt, sich seiner Existenz ohne Leitung eines anderen zu bedienen; Sapere aude. Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen, ist also der Wahlspruch der Aufklärung . . .“⁵ je v plném souladu s nejnvtřnějším přesvědčením Josefa Dobrovského: „Überhaupt ist es schon intolerant gedacht und gehandelt, wenn man mit den Verschiedenheiten der Gesinnungen und Meinungen nicht zufrieden sein will. Je mehr Verschiedenheit, desto gründliche Einsichten sind zu hoffen. Wo alles nach einer Autorität sich richtet, sich richten muss, da hört die eigene Überzeugung auf.“⁶ O odvaze Dobrovského užívat vlastní rozum i za cenu rozporů s vládnoucím míněním svědčí dostatečně jeho postoj k otázce nepomucké, k otázce celibátu, tzv. korberovské inkvizici atd.

Princip svobodomyšlného myšlení, nespoutaného tradicí ani vnějšími ohledy, vlastní všem opravdovým osvícencům, je příznačný i pro Dobrovského. Jeho známá slova „Moje zásada je — nikdy pomocí authority, ale vždy pomocí důvodů“ jsou ryzím vyznáním osvícence a zároveň i politickým programem svého druhu, výrazně jej odlišujícím od pouhých pokrokařských josefinských konjunkturalistů, kteří se za změněných podmínek stali snadno oporami vlády Františka II., záměrně negující všechny velké činy josefinismu.

Důležitým rysem Dobrovského je jeho mravní entuziasmus, vědomí významu etické stránky úsilí o vědeckou pravdu, který jej spojuje nejen s Kantem, ale i s Rousseauem.⁷ Ve svých přednáškách o praktické stránce v křesťanském náboženství, jež napsal v letech 1787—1790, o tom Dobrovský píše: „Von dem Fanatismus muss der Enthusiasmus sorgfältigst unterschieden werden, welcher in einer Art Begeisterung besteht, die sich auf lebhaftige Überzeugung von der Wahrheit gründet und macht, dass der Mensch das Geschäft der Tugend mit Anteilnehmung seiner ganzen Seele mit Entschlossenheit und feuerigen Eifer treibt. Der Enthusiasmus entsteht aus einer im höchsten Grade lebendigen Überzeugung von der Wahrheit, Grösse und Güte des Gegenstandes oder der Handlung, die unsere Seele von sich hat.“⁸

⁵ Cituji podle K. Edera, *Der Liberalismus in Altösterreich*, Wien-München 1955, s. 30.

⁶ Srov. list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z 9. června 1793. Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem, vydal Josef Volf a F. M. Bartoš, Praha 1941, s. 70—71.

⁷ Srov. Volf, J.: Dobrovský o Voltairovi a Rousseauovi r. 1783, *Zvon* 25 (1924 až 1925), č. 17, s. 240.

⁸ Srov. Dobrovský, J.: *Přednášky o praktické stránce v křesťanském náboženství*, vyd. J. Volf, M. B. Volf a J. Vraštil, Praha 1948, s. 55. Srov. též Machovec, M.: *Filosofický význam díla Josefa Dobrovského*, in: *Josef Dobrovský 1753—1953*, Praha 1953, s. 74.

Toto zdůraznění osobní morální odpovědnosti u každého člověka za chod světa, jak jej nacházíme např. ve zmíněné Kantové definici osvícenství, přejala i nastupující romantická generace, která zvláště ve střední a východní Evropě usilovala o své cíle v podmínkách nesvobody, despotických autoritativních režimů omezujících volnost myšlení, a musela proto nevyhnutelně na mravní aspekt svého snažení klást zvláštní důraz. Setkáme se s tím např. u mladého Palackého v době jeho bratislavského pobytu, u jeho vrstevníka, maďarského básníka Vörösmartyho aj.⁹

U Dobrovského se tento rys projevil především v jeho odmítání oportunistu, v naprostém nadřazení tvořivého lidského i vědeckého poslání každému egocentrickému, úzce chápanému prospěchu. V této souvislosti třeba vyzvednout Dobrovského odpor k tzv. anglické morální filozofii Anthony Shaftesburyho, jejíž očividná souvislost s josefinismem zůstala dosud mimo pozornost josefinistických badatelů.¹⁰ Myšlenku Shaftesburyho, že hodnota člověka vyplývá z jeho začlenění do stávajícího pořádku daného božským uspořádáním, zbavili josefinisté jejího náboženského jádra a uspořádání božské nahradili uspořádáním státním. V této podobě stala se jim morální filozofie návodem k uplatňování svrchované moci státu, zasahující do všech oblastí života a vyhlášením státotvornou poslušností a přízpůsobivostí za největší občanskou ctnost. Tímto způsobem dostal se osvícensko-absolutistický stát do rozporu s požadavky skutečných osvícenců a cenil pro své účely výše ochotné prováděče dvorních nařízení nežli tvůrčí inteligenci, pro jejíž zdravý vývoj byla ovšem svoboda přesvědčení a přemýšlení nezbytnou podmínkou. To vedlo v praxi k nebezpečnému zúžení a omezení osvícenské základny absolutistickým státem, jež ohrožovalo i samy základní principy osvícenství: všestranný rozvoj lidské osobnosti s jejím nezadatelným právem užívat svobodně lidského rozumu k obecnému prospěchu, který se dvorní josefinisté marně snažili sladit s byrokratickým a autoritativním pojetím všemu nadřazeného státního zájmu. Z toho vyplývalo i nové hodnocení lidí, které na místo upadajících feudálních výsad stavělo státotvornou horlivost, jež podle míry loajality a konformismu podmiňovala i společenský postup v hierarchickém žebříčku. Josef Dobrovský vylíčil po své návštěvě Vídně v roce 1784 dvorské poměry takto: „Bei meinem ziemlich kurzem Aufenthalt in Wien lernte ich die Verwirrung, die dort herrscht, kennen, und bedauerte nur, dass man das Wort Aufklärung gar missdeutet; auch nicht gerne sieht, wenn jemand ausser Wien für die gute Sache etwas tut, das ihm Ehre bringt. So weit geht die Eifersucht. Noch gibt es andere Leidenschaften dieser Herren, die immer den Fortgang der Aufklärung hindern werden.

⁹ Viz např. Pražák, R.: Palacký a Maďaři před rokem 1848, ČMM 1958, č. 1—2, s. 81 n.

¹⁰ Nezmiňuje se o ní E. Winter v přepracovaném vydání svého díla Der Josefismus, Berlin 1962, ale ani autoři sborníku Etatisation et bureaucratie — Staatswerdung und Bürocratie, Wien 1990, ed. Csáky, M. — Hagelkrys, M., či další badatelé o josefinismu.

Man will die Bischöfe von der römischen Sklaverei losbinden, sie in ihre vom Gott unmittelbar empfangene Rechte einsetzen, und nun sollen sie diese Rechte nicht anders als Massgabe der Hofräte ausüben? Was haben sie also dabei gewonnen? Wie, wenn man einem Arzte die Rezepte vom Hofe zuschicken sollte, wäre das Wohl nicht ungereimt?“¹¹

Nechuť k novému panstvu, které pod zástěrkou špatně pochopeného osvícenství přinášelo jen jiné, rafinovanější formy společenského útlaku a osobovalo si právo o všem autoritativně rozhodovat, často i bez znalosti věci, která se jeví z těchto řádek, projevila se i v Dobrovského odporu k fanatismu, jehož živnou půdu nalézal právě v anglické morální filozofii Anthony Shaftesburyho. Tento fanatismus byl jenom rubem závislosti člověka na státní moci, již vyvodil z morální filozofie státotvorný dvorský josefinismus a rozpracoval ve svéráznou pseudoosvícenskou ortodoxii, kládoucí přesné meze všem liberálním snahám. Tento státotvorný josefinismus byl podivnou směsicí liberalismu a dogmatismu, přičemž liberalismus tvořil pouze vnější nálepku, kdežto skutečné jádro obsahovalo dogmatickou strnulost a nedotknutelnost státotvorných principů, které byly postaveny mimo jakoukoliv kritiku. Je jasné, že tato oficiální verze josefinismu, která se vytvořila teprve tehdy, když se stal josefinismus vládnoucím systémem, byla na hony vzdálena jeho základním ideálům a znevažovala onen společenský pokrok, který představovala první Josefova rozhodnutí o zavedení náboženské tolerance, zrušení nevolnictví, zmírnění cenzury atd. Tyto kroky josefinismu k němu upřely pozornost pokrokových kruhů celé střední Evropy a způsobily, že v jeho řadách stanuli kromě konformních souputníků i představitelé potlačovaných národností habsburské monarchie a výkvět její osvícenské inteligence.

Rozpor josefinismu mezi ideálním záměrem velkých činů Josefových na počátku jeho vlády a mezi jeho společenskou praxí, byrokraticky posilující reglementující úlohu státu, skýtá také odpověď na otázku, proč na jedné straně většina josefínské byrokracie se stala později tak snadno oporou reakčního režimu Františkova, a proč druhá část josefinistů se dostala na velmi radikální revoluční pozice a splynula, jak tomu bylo v případě mnoha uherských i vídeňských josefinistů, dokonce i s jakobínstvím.¹² Třebaže Dobrovský měl blízko k mnoha osobnostem, spjatým v habsburské monarchii tak či onak s tendencemi jakobínskými (za ostatní jmenujeme zaměstnavatele Hajnóczyova hraběte Ference Széchényiho), nelze hovořit o jeho sympatiích k revoluci; naopak s odporem k francouzské re-

¹¹ Viz list Josefa Dobrovského Augustinu Helfertovi z Falknova (dnes Sokolov) 29. července 1784, Dopisy Josefa Dobrovského s Augustinem Helfertem... pozn. 6) ... s. 70—71.

¹² Novější názory i literaturu k této problematice shrnuje B e n d a, K.: A jözefinizmus és jakobínusság kérdései a Habsburg monarchiában (Otázky josefinismu a jakobínství v habsburské monarchii), Emberbarát vagy hazafi? (Filantrop či vlastenec?), Budapest 1978, s. 232—286.

voluci a jejím dědicům souvisí i jeho aktivní účast na plánované obraně Čech před francouzským vpádem v roce 1796 i jiná známá fakta.¹³

Nicméně zůstává skutečností, že zejména Dobrovského působení na josefínském generálním semináři v Hradisku u Olomouce na sklonku vlády Josefa II. mělo na jeho svěřence neobyčejně revolucionizující vliv a ještě v roce 1803, kdy byli na Znojemsku vyšetřováni tři kněží pro své sympatie k francouzské revoluci, odvolávali se na názory Dobrovského, jež čerpali z jeho přednášek v generálním semináři na Hradisku u Olomouce.¹⁴

Po smrti Josefa II. se Dobrovský právem obával, aby se nevrátily nenášenlivé předosvícenské časy, neboť se děsil, jak napsal v roce 1791 o době předbělohorské „nepředstavitelné nevědomosti těch, kteří soudili kacíře a kteří se po tolik let třeba bezvýsledně namáhali, aby potlačili v Čechách zdravý lidský rozum.“¹⁵

Ještě v roce 1825 Dobrovský statečně vystoupil proti pronásledování Bolzanovu ze strany duchovních vrchností a získal pro tento svůj postoj i svého někdejšího spolužáka z pražských studií, budyšínského děkana a saského biskupa Franze Juraje Loka. Hrozby, že budyšínský kroužek lužicko-srbských přátel Dobrovského a stoupců Bolzanových zde uveřejní apologii Bolzanovu, jež se dostala v opise do rukou Dobrovskému, se zalekl i arcibiskup Chlumčanský a na popud svého přítele z mládí J. Dobrovského Bolzana omilostnil. Akce Dobrovského získala pro Bolzana také jeho někdejší josefínské přátele, jako penzionovaného litoměřického biskupa Josefa Františka Hurdálka i Bolzanovy žáky a ctitele Dobrovského, zvláště hraběte Evžena Černína z Chudenic. V této věrnosti poslednímu josefinistu Bolzanovi se odráží i věrnost Dobrovského vlastním osvícenským počátkům. V předvečer svých pětasedmdesátin napsal Dobrovský Kopitarovi: „Morgen feiere ich meinen 75-ten Geburtstag, der auf den 18. August fällt. Von drey Tagen bestieg ich noch einen hohen steilen Berg. Wenige werden meine Fussreisen aushalten. Ich weiss gar wohl, wem ich diese Kräfte, so wie andere, zu verdankem habe. Dass ich meinen Verstand nach Einsicht und erlangten Kenntnissen gebraucht habe frey und ohne vorgefasste Meinung, noch weniger um Beifall gewisser Leute zu erhalten, wie es einen ehrlichen Manne geziemt, dessen bin ich mir auch bewusst.“¹⁶

¹³ Srov. Šimeček, Z.: Slavista J. Dobrovský a austroslavismus z let 1791—1809, Slovanský přehled 57, 1971, č. 3, s. 187.

¹⁴ Viz Vaňáček, M.: Obdivovatelé Velké francouzské revoluce mezi kněžstvem na Znojemsku, Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, s. 233.

¹⁵ Viz Dobrovský, J.: Geschichte der böhmischen Sprache, Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften 1, Prag 1791, s. 362.

¹⁶ Úryvek z dopisu Josefa Dobrovského Bartoloměji Kopitarovi ze 17. srpna 1828, Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar (1808—1828), Hg. von V. Jagić, Berlin 1885, s. 626. O zásahu Dobrovského ve prospěch Bolzana srov. Křivský, P.: Dobrovský a Bolzano, in: Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia, Bratislava 1978, s. 217—221.

Bez tohoto morálního aspektu nelze přesně pochopit ani Dobrovského profil světonázorový; byl osvícencem stejně za Josefa II. jako za Metternicha. V tom spatřuji jeden z nejpodstatnějších rysů jeho duchovního odkazu českému prostředí, bez toho nelze pochopit ani jeho gigantickou, průkopnickou práci vědeckou. Principiální osvícensky racionalistické stanovisko Dobrovského, zahrnující v širších společenských i v užších kulturněpolitických a národnostních otázkách takřka zárodečný stav novodobého národního povědomí v českých zemích, je nejvýraznější složkou ideového odkazu českého osvícenství.¹⁷

Maďarské osvícenství, které vyrůstalo v mnohém paralelně s osvícenstvím českým, bylo rovněž úzce spjato s josefinismem a s celkovou ideologií osvícenského absolutismu, i když mnohem více zdůrazňovalo maďarské národní zájmy a s jejich prosazením spojovalo i literární tvorbu svých protagonistů (Bessenyei, Csokonai, Berzsenyi).¹⁸ Josef II. se likvidací župního zřízení a jeho nahrazením deseti obvody v Uhrách, spravovanými příslušníky vysoké uherské aristokracie, snažil také Uhry podřídit své centralizační politice, ale dostal se do nesmiřitelných rozporů s uherskou šlechtou a některé své reformy musil posléze odvolat, ne však ty nejradikálnější z nich (patent o zrušení nevolnictví a toleranční patent), které měly pozitivní ohlas i v kruzích pokrokové maďarské střední šlechty a inteligence.¹⁹

Vývoj maďarských josefinistů směřující od osvícenských ideálů přes sympatie k radikálnímu jakobinismu až k hnutí maďarské jazykové obnovy, totožnému ve svých hlavních cílech s jazykovým programem jungmannovců, je velmi zajímavý, a právě na něm si uvědomíme, že tzv. jazykovou etapu rozvoje českého národního obrození, spjatou se jménem Jungmannovým, je možno posuzovat i jinak, než je u nás obvyklé. Není správné vysvětlovat ji pouze jako zákonitou počáteční „jazykovou“ eta-

¹⁷ Rozbor světového názoru Josefa Dobrovského podal nověji P r a ž á k, R.: K světonázorovému profilu Josefa Dobrovského, in: Sborník k 150. výročí Josefa Dobrovského, Brno 1980, s. 7—28. Vyšlo též německy pod názvem Zur Problematik der Aufklärung und der Anfänge der sogenannten nationalen Wiedergeburt in Mitteleuropa (Zum weltanschaulichen Profil Dobrovskýs), in: Sprache und Volk im 18. Jh., Hrsg. H. H. Bartens, Frankfurt am Main 1983, s. 125—138.

¹⁸ Srov. k tomu zejména sborník studií Irodalom és felvilágosodás (Literatura a osvícenství), Budapest 1974. Red. J. Szauder a A. Tarnai. Dále viz S z a u d e r, J.: Az Estve és Az Álom (Večer a sen), Budapest 1970; t ý ž : Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól (Noc a hvězdy. Studie o Csokonaim), Budapest 1980; B í r ó, F.: A fiatal Bessenyei és íróbarátai (Mladý Bessenyei a jeho literární přátelé), Budapest 1976; H. B a l á s z, E.: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (Gergor Berzeviczy, reformní politik) (1763—1795), Budapest 1967; K o s á r y, D.: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon (Kultura v Uhrách 18. století), Budapest 1980, C s e t r i, L.: Nem sokasság, hanem lélek. Berzsenyi tanulmányok (Ne množství, nýbrž duše. Studie o Berzsenyim), Budapest 1986, aj.

¹⁹ Srov. zejména H. B a l á s z, E.: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen (Videaň a Pešť-Budin o starém fin de siècle), 1765—1800, Budapest 1987, a H a s e l s t e i n e r, H.: Joseph II. und die Komitate Ungarns, Wien — Köln — Graz 1983.

pu obrozenského procesu nutnou vzhledem k předchozímu úpadku české řeči a literatury a podmíněnou i politickou nerozvinutostí českého hnutí. Úpadek české řeči a literatury nebyl v předosvěcenském období tak absolutní, jak se kdysi tvrdilo,²⁰ a také apolitičnost a společenská krotkost jungmannovců nevyplývala ani tak z politické nerozvinutosti českého národního hnutí, jako spíše z faktu, že politické poměry po vítězném nástupu francouzské revoluce v západní Evropě byly v rakouské monarchii zcela ovládnuty reakční snahou po násilném zastavení revoluční vlny; tato snaha vedla k potlačování a pronásledování nejen revolučních, ale i demokratických a liberálně osvícenských myšlenek všech odstínů. Za těchto okolností dostávalo např. Jungmannovo úsilí o rozšíření většího počtu slovanských slov v češtině či jeho překlad Chateaubriandovy *Ataly*, uvádějící k nám romantickou literaturu francouzské provenience, obecnější kulturně politický význam a mělo přes své výslovně jazykové a literární zaměření širší politický dosah. Nesmíme zapomínat ani na Jungmannovu souvislost s osvěcstvím, která se také projevila především v jeho literární tvorbě, např. v překladech Goetha a Voltaira. Vysloveně politickým nástrojem reagování české kultury na významné společenské otázky stalo se na konci 18. a počátku 19. století obrozenské divadlo, jehož někteří představitelé (Karel Ignác Thám, Prokop Šedivý, Matěj Stuna aj.) byli také pro své revoluční a demokratické názory vystaveni přímé politické perzekuci.²¹

Jen málo objasněná dosud zůstává otázka revoluční spolupráce česko-maďarské na přelomu 18. a 19. století; otázka vzájemných vztahů českých a uherských jakobínů a ohlasu uherského jakobínského hnutí v českých zemích. Je známo o tom pouze několik dílčích skutečností. Nejpodrobněji se jimi zabývala v souvislosti s tzv. helvetskou rebelií na Českomoravské vysočině Květa Mejdičká, na četná zajímavá data z českomoravského pomezí i odjinud na Moravě upozornil Michael Vaňáček a dotkl se jich také autor této práce.²² Kromě těchto kontaktů ve venkovském a maloměstském prostředí došlo k určitým stykům i v Praze a jiných cen-

²⁰ Na bohatém dokumentárním materiálu z korespondence českých měst, vrchností i poddaných se Slováky to dokládá např. kniha J. Macůrka, *České země a Slovensko (1620—1750)*, Brno 1969.

²¹ *Dějiny českého divadla II*, Praha 1969, s. 50—51.

²² Mejdičká, K.: *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959, s. 99—120; Vaňáček, M.: *Na českomoravském pomezí v době Velké francouzské revoluce 1792*, *Vlastivědný sborník moravský 1947*, s. 109—121; týž: *K ohlasu Velké francouzské revoluce v českých zemích*, tamtéž, 1959, s. 109—116 a týž v knize *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*, Brno 1965, s. 68—83; Pražák, R.: *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, s. 131—134 aj. Nověji srov. Kroupa, J.: *Alchymie štěstí. Pozdní osvěcství a moravská společnost*, Brno 1987, s. 93, 99, 114—115 aj. a o tzv. helvetské rebelii píše ve zvláštní kapitole Mejdičká, K.: *Listy ze stromu svobody*, Praha 1989.

trech.²³ Je otázka, nakolik jsou pravdivé policejní relace Ignáce Martinoviče o revoluční situaci v českých zemích r. 1792, jež zasílal novému císaři Františkovi II. ve snaze získat jeho důvěru. Psal mu o jednání českých zednářů se zednáři pruskými a polskými ve Vratislavi, o korespondenci pražských a štrasburských demokratů a tvrdil dokonce, že v Čechách se připravuje rolnické povstání pod vedením nižšího kléru a iluminátů.²⁴ Martinovičova udání o přípravách spiknutí v Čechách byla vymyšlena a měla mu získat u nového císaře důvěru a titul dvorního rady, který požadoval za svou konfidentskou službu už na Leopoldovi. Přesto však některé dílčí informace v jeho hlášeních mohly být pravdivé, neboť Martinovič skutečně věděl leccos pozoruhodného o pokrokové a demokraticky smýšlejících příslušnících pražské společnosti. Zajímavý je např. jeho seznam iluminátů, který obdržel od setníka Claryho a v němž nacházíme i lidi z okolí Dobrovského v Královské české společnosti nauk, jako Cornovu a Ungara, a dále jeho udání na Augustina Zippeho a doklady o spojení Johanna Rautenstraucha s uherskými jakobíny.²⁵

Augustín Zippe i Johann Rautenstrauch náleželi k předním rakouským osvícencům. Zippe byl hlavním spolupracovníkem břeňovského opata Františka Štěpána Rautenstraucha při jeho pokusu o josefínskou výchovu kněžstva v generálních seminářích. Po dvouletém působení na místě ředitele generálního semináře v Praze stal se Zippe r. 1785 dvorním radou a nástupcem Rautenstrauchovým ve Vídni, odkud řídil veškerou státní výchovu duchovních. Po zrušení seminářů v roce 1790 své postavení opět pozbyl a jako rozhodný josefinista se stáhl do pozadí. Johann Rautenstrauch byl jedním z nejproslulejších josefínských žurnalistů.

Reformní snahy i spisy Augustina Zippeho sledoval za jeho pražského pobytu s velkými sympatiemi také Josef Dobrovský,²⁶ který se poznal za své cesty do Vídně v roce 1784 osobně i s Johannem Rautenstrauchem jako autorem *Oesterreichische Biedermannschronik* (Freiburg 1784). Ten jej poprosil o opravy k prvním dílům, které vyšly v doplňcích k prvnímu svazku (*Nöthiger Anhang zur oesterreichischen Biedermanns-Chronik*, 1784).²⁷ Protijezuitský spisek Rautenstrauchův „*Die Verbannung der Jesuiten aus China*“ (Konstantinopel 1785) vydal bez udání roku pod názvem *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Khínából valló kiüzetetése* v maďarském překladu také jeden z direktorů uherských jakobínů János Lacko-

²³ Srov. k tomu nověji např. Kroupa, J.: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 1987, s. 96—99.

²⁴ Srov. Silágl, D.: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II*, München 1961, s. 132—148.

²⁵ Viz Benda, K.: *A magyar jakobinusok iratai* (Akta maďarských jakobínů) I, Budapest 1957, s. 422, 704.

²⁶ Srov. *Dopisy Josefa Dobrovského s Augustínem Helfertem...* (pozn. 6) ..., s. 107 až 174 (dopisy z let 1784—1786).

²⁷ O vztahu Dobrovského k Rautenstrauchovi srov. tamtéž, s. 83, 108, 111.

vics, popravený za účast v jakobínském spiknutí 20. května 1795 na Kravém poli v Budíně.²⁸

Kromě Laczkovicse dostali se od josefinismu k jakobínství i další činitelé uherských jakobínů Ignác Martinović a Józef Hajnóczy. Martinović využil příchodu Josefa II. na císařský trůn k tomu, aby opustil r. 1781 františkánský řád a aby jako společník pozdějšího revolučního ministra Ignáce Potockiho s ním procestoval téměř celou Evropu. Po návratu získal na podzim 1783 místo profesora přírodopytu na lvovské univerzitě. Podnícen svou cestou po západní Evropě, začal horlivě studovat spisy anglických a francouzských osvícenců, zejména Holbachův *Système de la nature*. S porozuměním přivítal i Velkou francouzskou revoluci a jenom bezmezná ctižádost jej přivedla za Leopolda II. do konfidentských služeb rakouského dvora, což souviselo s jeho iluzemi o úloze osvícenského absolutismu, od něhož očekával provedení mnoha závažných společenských reforem. Po nástupu reakčního kursu za Františka II. orientoval se na spolupráci s revolučním hnutím, navázal spojení s uherskými demokraty a na jaře roku 1794 začal vytvářet v Uhrách jakobínskou organizaci připravující protistátní spiknutí.

Čestněji dostal se k jakobínskému hnutí josefinista Jozef Hajnóczy, i za Josefa II. jediný uherský podžupan nešlechtického původu, který se teprve po Josefově smrti přimkl k patriotickému hnutí uherské šlechty, aniž opustil své předchozí názory na nutnost společenských reforem. Ve svých právně politických spisech z počátku devadesátých let 18. století se stavěl za výkup poddaných z roboty, všeobecné zdanění, rovnost před zákonem a sekularizaci církevního majetku. Tyto sociálně hospodářské požadavky spojoval s potřebou nezávislosti Uher. Když se většina uherské šlechty po sílící radikalizaci francouzské revoluce v roce 1792 a vnitřním utužením za Františka II. s tím souvisejícím rozhodla raději pohřbit své reformní plány a spolupracovat s vídeňským dvorem proti demokratickému a lidovému hnutí, obrátil Hajnóczy svou pozornost k revoluční Francii.²⁹

Výzva básníka Bacsányiho „pozorně oči své na Paříž upřete“ se setkávala v kruzích pokrokové demokratické uherské inteligence se stále větším ohlasem. Ve slovech Františka II., která pronesl záhy po svém nastoupení na císařský trůn k profesorům lublaňské univerzity, „Kdo mně slouží, ten musí učit to, co poroučím, a ten, kdo se nechce podvolit a přichází s vlastními myšlenkami, ať táhne, jinak ho odstraním já...“³⁰ spatřovala

²⁸ Kovács, M.: A könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig (Knihovna v životě maďarské společnosti od založení státu do roku 1849), Budapest 1963, s. 516.

²⁹ Základní charakteristiku jakobínského hnutí v Uhrách podávám v práci *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy v období od Velké francouzské revoluce do roku 1918* (spoluautoři J. Kolečka a J. Kabrda), Praha 1963, část I, s. 27—28. Srov. též Mejdrická, K.: l. c., s. 66—75, a Simončič, J.: *Ohlasy francouzské revoluce na Slovensku*, Košice 1982, s. 102—129.

³⁰ Srov. tamtéž, s. 28.

tato inteligence oprávněně počátek tažení proti každé skutečné kultuře, samostatnému přesvědčení a svobodné společenské angažovanosti. Zpočátku se organizovala v čtenářských kroužcích, v nichž se diskutovalo o naléhavých dobových otázkách literárních i společenských. V budínském čtenářském kroužku se scházel s Hajnóczym a Szentmarjaym, dvěma pozdějšími vůdčími osobnostmi jakobínského hnutí, také historik a diplomat Márton György Kovachich, dobře známý Dobrovskému a dopisující si horlivě také s Jurajem Palkovičem a Jurajem Ribayem. Kovachich byl pokládán za jakobína a znal se důvěrně zvláště s Hajnóczym, který u něho bydlel a odstěhoval se od něho kvůli chystané svatbě teprve 1. srpna 1794, tedy krátce před svým zatčením.³¹ Ke Kovachichovu čtenářskému kroužku patřil i dopisovatel Dobnerův a Voigtův, profesor budínské univerzity piarista Károly Koppi,³² ctitel průkopníka reformního katolicismu Muratoriho a čtenář Voltaira, Locka, Hobbesa.

Odtud vzklíčilo sémě uherského jakobinismu; pokroková demokratická inteligence uherská, zklamaná jak vírou v osvícenský absolutismus, tak v sílu uherské šlechty, přiklonila se k radikálnímu revolučnímu řešení a rozhodla se pro jakobínské spiknutí, které mělo vrátit Uhrám nezávislost a přeměnit je v republiku na federativním základě se stejnými právy pro všechny uherské národnosti. Pozoruhodně objektivní řešení národnostní otázky v pojetí uherských jakobínů, počítající se samostatným postavením uvnitř plánované federace i pro relativně nejméně rovnoprávné nacionální složky uherské společnosti, to jest pro Rumuny a Slováky, vyjadřovalo skutečnost, že na uherském jakobínském hnutí se podíleli příslušníci nejrůznějších uherských národností. Se Srbem Martinovičem stál tu v jedné řadě i Slovák Hajnóczy a Maďar Szentmarjay.

U řady účastníků jakobínského spiknutí nacházíme i kontakty s českými zeměmi. Martinovič sám si dopisoval v letech 1784—1792 s moravským osvícencem hrabětem Lambergem, v roce 1791 se seznámil ve Vídni s Ignácem Bornem a v roce 1792 se poznal i s řadou významných představitelů české společnosti pražské; Hajnóczymu pomáhal propašovávat z vězení zakázanou korespondenci velitel vězeňské stráže, jistý kapitán Novák, který byl patrně rovněž českého původu. V Hajnóczyho pozůstatosti byla gramatika češtiny, český zpěvník i spisy Adama Františka Kol-

³¹ Viz K. B e n d a, l. c., s. 65, 96 aj., a dopisy Juraje Palkoviče a Juraje Ribaye Kovachichovi z let 1788—1805 v Kovachichově korespondenci v Rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti, Quart. Lat. 43, IX, f. 28—29, 47, 162—163, XXI, 56—60, 63—71, IV, 15—16. O Kovachichovi srov. W i n d i s c h o v á, E.: Kovachich Márton György és a magyar tudományservezés első kisérlétei (M. Gy. Kovachich a první pokusy o organizaci maďarské vědy), Századok 101, 1968, č. 1—2, s. 90—144. Srov. též D e á k, E.: Vztahy německých učenců v Uhrách k jakobinismu, Časopis Matice moravské 109, Brno 1990, č. 1, s. 137—145.

³² Viz dopis Mikuláše Adaukta Voigta Koppimu z Prahy 30. května 1774 a Gelasia Dobnera Koppimu z Prahy 18. září 1783, Ústřední piaristický archiv (Piarista Központi Levéltár) v Budapešti, For. 0—5, 47.

lára a Matěje Béla. Nad Ferencem Hirgeistem, který byl za svou účast v jakobínském spiknutí původně odsouzen k smrti a teprve později mu byl trest změněn v dlouhodobý žalář, držel ochrannou ruku stoupenec českého národního hnutí hrabě František Deym, který Hirgeista po propuštění z vězení zaměstnával jako hospodářského správce na svém panství ve Vodici v Čechách. Domokos Makk procestoval české země v roce 1792 z pověření čestného člena Královské české společnosti nauk arcibiskupa Batthyánye a studoval tu stav českého lesnictví.³³ Moravský hofmistr Magnus Czeynard byl ještě na podzim roku 1795 vyšetřován pro podezřelé styky s Károlyem Szénem, bratrem Antala Széna, původně odsouzeného s řadou ostatních účastníků Martinovičova spiknutí rovněž k trestu smrti.³⁴ Károly Szén podle soudobého udání šířil slova neznámé divadelní hry provozované v Pešti počátkem devadesátých let "... zabte kněze, zabte krále", a jen pro nedostatek důkazů unikl osudu bratrovu.³⁵ Sám Juraj Ribay sledoval se zájmem život účastníků jakobínského spiknutí v Uhrách a jeho ohlas v českých zemích, jak to obrázejí některá místa v jeho korespondenci s Janem Petrem Cerronim, jemuž psal o popravě Martinoviče a jeho druhů i o zprávě hamburských novin o tzv. helvetské rebelii na Českomoravské vysočině.³⁶

Všechny tyto skutečnosti ukazují, že vztahy uherských jakobínů a českého prostředí si vyžadají dalšího zkoumání. Vzhledem k okolnostem vztahujícím se ke Kovachichovi, J. Rautenstrauchovi, Ribayovi aj. nedá se zcela vyloučit ani možnost, že s lidmi z jakobínského prostředí v Uhrách přišel do styku i Josef Dobrovský. Řada uvedených faktů i další skutečnosti, např. živý ohlas Krameriových c. k. vlasteneckých novin na reformní návrhy uherského sněmu z let 1790—1791,³⁷ ukazují na vzájemnou oscilaci politických myšlenek i aktivní přijímání politických podnětů z Uher v českém prostředí. Zájem české veřejnosti o jakobínské hnutí v Uhrách souvisel především s jejím postojem k francouzské revoluci, jak to jasně vyplývá třeba z knihy Michaela Vaňáčka,³⁸ i když se neprojevil v tak široké lidové odezvě jako např. v případě Kościuszkova povstání, ale týkal se převážně jenom určitých intelektuálních kruhů ve městě i na venkově.

³³ Viz Benda, K.: l. c., II, s. 250, 586—587, 659, 676, 715, 793—797, 861.

³⁴ Materiály o vyšetřování Czeynardově jsou v MZA Brno, B 13, č. 34, sign. 36, čj. 1916/95.

³⁵ Viz Benda, K.: A magyar jakobinusok (Maďarští jakobíni), Budapest 1957, s. 297.

³⁶ Srov. listy Juraje Ribaye Petru Cerronimu z Cinkoty 18. června 1795 a z Budína 5. září 1797, MZA Brno, sign. Cerr. II, 84.

³⁷ Viz Novotný, J.: Z česko-maďarských vztahů v národně politickém hnutí před rokem 1848, in: Dějiny a národy, Praha 1965, 109—112 (též maďarsky A cseh-magyar kapcsolatok történetéből az 1848 előtti nemzeti mozgáloban, sb. Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből, Budapest 1965, 177 až 182).

³⁸ Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek, Brno 1965, s. 68—83.

Nejvýznamnější osobností mezi nimi se stal Michal Blažek, původem Slovák, který byl řadu let vychovatelem u maďarského osvícence a josefinisty Gedeona Rádaye. Ten soustředil ve své bohaté knihovně díla osvícenských západoevropských filozofů a znal dobře názory Rousseauovy, Voltairovy, Helvétiovy, Diderotovy aj.³⁹ V jeho knihovně měl možnost seznámit se s těmito filozofy i Blažek, který dostal poté příležitost osobně přijít do styku s projevy osvícenského myšlení a pozorovat v praxi společenské vztahy utvářené osvícenským ideálem za svých studií v Holandsku a Švýcarsku. O svých zkušenostech ze Švýcarska psal Blažek Gedeonu Rádayovi s velkým nadšením ze Ženevy 4. srpna 1781.⁴⁰ Když se začala po vydání tolerančního patentu připravovat misie maďarských reformovaných pastorů a učitelů do českých zemí, vrátil se Blažek na pokyn zátisského superintendenta Istvána Szathmáriho Páksiho domů⁴¹ a odešel jako první reformovaný kazatel z Uher na Moravu v srpnu 1782. Po dvouletém působení v Nosislavi se přestěhoval Blažek do Jimramova, kde jej zastihlo v druhé polovině roku 1784 jmenování superintendentem helvétské konfese na Moravě, za něž vděčí kromě majitele jimramovského panství Antonia Belcrediho (spolu s ním patřil k brněnským iluminátům) nejvíce Rádayovi.⁴² V blízkém styku byl Blažek také s druhým hlavním předákem maďarských kalvínů Józsefem Telekim st., který financoval tisk jeho evangelických knih.⁴³ V okruhu Rádaye a Telekiho se pohybovala též řada uherských jakobínů a je možné, že s některými z nich přišel Blažek do styku už v době svého vychovatelství u Rádayových. Jednou z nejvážnějších indicií proti Blažkovi při jeho vyšetřování pro domnělou účast na helvétské rebelii na Vysočině v letech 1796—1797 byl jakobínský revoluční leták „Vox clamantis in deserto ad Hungaros“, který napsal účastník spiknutí uherských jakobínů Ferenc Abaffy roku 1794 na nápěv Marseillaisy, jež Blažek obdržel podle vlastního doznání před krajskou vyšetřující komisí v Jihlavě zároveň se stížnými spisy dvou uherských

³⁹ Srov. Segesváry, V.: Egy magánkönyvtár a XVIII. században. Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában. (Jedna soukromá knihovna v 18. století. Pál Ráday a Gedeon Ráday ve službách maďarské kultury), Református Egyház 1954, č. 9, s. 194.

⁴⁰ Tento list uveřejnil Segesváry, V.: Blasek Mihály levelei Ráday Gedeonhoz (Dopisy Michala Blažka Gedeonu Rádayovi), Református Egyház 1954, č. 11, s. 13 až 14.

⁴¹ István Szathmári Paksi k tomu vyzval Blažka ve svém listě posluchači protestantské akademie v Utrechtu Istvánu Nagyovi z 1. ledna 1782. Uveřejnil jej Segesváry, L.: Adalékok a cseh-morva misszió történetéhez (Příspěvky k historii českomoravské misie), Theológiai Szemle 1935, s. 142.

⁴² Srov. dopis Michala Blažka Gedeonu Rádayovi z Nosislavi 24. ledna 1784, který otiskl J. Molnár v časopise Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1906, č. 36, s. 562 až 564.

⁴³ Telekiho zásluhy o tisk Blažkových českých knih ocenil sám Blažek v předmluvě k vydání populárních Szikszaiových modliteb, datované 4. srpna 1796. (Jiřího Szikszai křesťanská naučení a modlitby. Z uherského jazyka přeložil Michal Blažek. V Praze 1796.

žup z roku 1793 proti omezování svobody tisku od svého švagra Jana Podhradského ze Senice jako „zajímavost“ pro svou sbírku literárních památek. Blažek se hájil tím, že tyto věci nikomu neukazoval a dále je nerozšiřoval. Vyšetřující komise se s tímto jeho vysvětlením spokojila a pouze jej napomenula, že měl nedovolené písemnosti ohlásit a odevzdat státním úřadům.⁴⁴ Tato Blažkova výpověď však nebyla pravdivá. Blažek neobdržel tyto písemnosti od svého švagra Jana Podhradského, nýbrž od pastora Sándora Kúna z Klobouk,⁴⁵ který je mohl nejspíše získat od pastora německého luteránského sboru v Brně Viktora Heinricha Rieckeho, jenž se seznámil osobně s uherskými jakobíny za jejich nedobrovolného pobytu v brněnské věznici a s některými z nich mohl být ve styku již dříve.⁴⁶ Kún přicházel s Rieckem často do styku, když zajišťoval v Brně tisk českých knih moravských kalvínů, a sám nebyl zcela uzavřen liberálnějšími myšlenkami, jak o tom svědčí jeho překlad jednoho spisu Herýngova, v němž se hlásí k představám osvícenského theocentrismu.⁴⁷

Je takřka nepochopitelné, že Blažek mohl být za přechovávání jakobínského letáku a nedovolených písemností vyšetřující komisí pouze napomenut, ačkoli v Uhrách byli lidé po odhalení jakobínského spiknutí odsuzováni k dlouholetému žaláři či dokonce k smrti. Sám Ferenc Kazinczy, vůdčí osobnost z druhého stádia rozvoje maďarského národního obrození a organizátor hnutí jazykové obnovy, byl pro toto obvinění odsouzen k smrti a teprve později omilostněn. Shovívavost vyšetřujících orgánů vůdčí Blažkovi si nedovedeme kromě již menší aktuálnosti jakobínského nebezpečí v této době vysvětlit jinak než zásahem některého z jeho mocných příznivců, který už předem usměrnil vyšetřování i v jeho prospěch. Ještě více než jeho maďarští mecenáši Ráday a Teleki tu připadá v úvahu majitel jimramovského panství Antonio Belcredi. Mezi listinami,

⁴⁴ Viz D o b i á š, J.: O zatknutí pana superintendenta M. Blažka, *Časopis historický* 1881, s. 179. Zmíněný jakobínský leták a petici gemerské župy z 9. září 1793 a biharské z 30. září 1793 uveřejnil na základě kopií v Rukopisném oddělení Széchényiho knihovny v Budapešti (Quart. Lat. 720, fol. 41—44 a Quart. Lat. 2, 317, VIII, fol. 125—126 a Quart. Hung. 69, fol. 1—8) a v Moravském zemském archivu Brno MG/pres., fasc. 51, kart. 59) B e n d a, K.: A magyar jakobinus mozgalom iratai (Akta hnutí maďarských jakobínů) I. Budapest 1057, s. 1043—1045, 938—953.

⁴⁵ Viz dopis Sándora Kúna Michalu Blažkovi z Klobouk 3. dubna 1794, *Archiv moravské superindententury Praha*, fasc. 6.

⁴⁶ Srov. Kazinczyho poznámku k latinské historii maďarských jakobínů od Antala Szirmaye Jacobinorum Hungaricarum Historia z roku 1809, v níž Kazinczy vzpomíná s velkým uznáním na Rieckeho řeč nad hrobem Samela Vrchovského, který byl po odsouzení pro účast na jakobínském spiknutí uvězněn v Brně a zemřel ve vojenské nemocnici v Zábrdovicích 3. srpna 1797. Kazinczyho poznámku otiskl B e n d a, K.: l. c., 3, s. 401.

⁴⁷ Krátké vyučování v křesťanském učení pro dívky obojího evangelického vyznání složené od Danyela Jindřicha Herýnga. Z německého skrz Alexandra Kúna, slova Božího kazatele přeložené nákladem překladatele. V Brně vytištěné u Františka Karla Siedlera 1799.

zabavenými Blažkovi, byly i maďarské poznámky Kazinczyho,⁴⁸ jež by ukazovaly na to, že Blažek s ním měl ještě před jeho zatčením nějaké bližší spojení, ať už šlo o styk přímý či nepřímý. Prostředníkem tu mohl být např. maďarský reformovaný pastor v Libiši ve středních Čechách János Végh, který byl v Šarišském Potoku spolužákem Kazinczyovým, z dob studií uchoval ve svém zápisníku jednu jeho latinskou báseň a také později s ním udržoval přímý styk, jak o tom svědčí jeho obsáhlý dopis Kazinczymu z Libiše 7. června 1783, v němž mu podrobně vyličil svou cestu do Čech.⁴⁹ Podezírání Blažka ze sympatií k uherským jakobínům nebylo tedy rozhodně bezdůvodné, i když obvinění, že měl vůdčí roli v přípravách tak zvané helvetské rebelie, se ukázala nepravdivá a byla vykonstruována komisařem Grohmanem, právě tak jako celá helvetská rebelie, jež nebyla ničím jiným než hnutím poddaných na Českomoravské vysočině proti vojenské povinnosti.⁵⁰

Kromě Blažka, který představuje šíření jakobinství ve venkovském prostředí, lze z nových výzkumů upozornit i na výskyt jakobinství v městských centrech, na Moravě zejména v Brně a Opavě. Podle brněnského guberniálního rady Schröttra byly některé významné osoby opavského veřejného života (např. dr. Heiderich) ve spojení s „brněnským jakobínem“ V. H. Rieckem, jemuž hrozilo zatčení v souvislosti s vyšetřováním vídeňských jakobínů, mezi nimiž si dopisoval s Aloisem Blumauerem. Riecke byl znám také styky s Uhrami, kam podnikl rozsáhlou cestu v letech 1787—1788 kvůli sbírce peněz pro moravské protestanty a kdy si odtud přivezl z Levoče i nevěstu. V zednářské lóži Freimaurer-Gesellschaft byl Riecke členem společně s maďarským magnátem Imre Festeticsem, přítelem Jana Nepomuka Mitrovského, který rovněž jevil živý zájem o uherské jakobíny.⁵¹

Politické myšlení českého osvícenství by si zasloužovalo zvláštní monografii, své místo by v ní našly i naše styky s uherskými jakobíny. V této kapitole chceme konfrontovat názory nejvýznamnějšího představitel českého osvícenství Josefa Dobrovského s maďarským prostředím.

⁴⁸ Srov. Mejdřická, K.: Čechy a francouzská revoluce, Praha 1959, s. 113. Šlo o poznámky Kazinczyho ke vzniku petice biharské župy z 30. září 1793, na níž měl kromě Dienese Kazinczyho, hlavního notáře této župy, zřejmě velký podíl i sám Ferenc Kazinczy. Kazinczyho poznámky otiskl B e n d a, K.: l. c., s. 948 až 949.

⁴⁹ Latinská báseň Kazinczyho se nalézá v rukopisné Knize zápisů Jánose Végha z 2. poloviny 18. století (s. 65), uložené v Knihovně Husova sboru v Praze. Véghův dopis Kazinczymu uveřejnil V á c z y, J.: Kazinczy Ferenc levelezése (Korrespondence Ference Kazinczyho), 1, Budapest 1890, s. 42—46.

⁵⁰ Viz Mejdřická, K.: l. c., s. 99—120. Mejdřická však současně poněkud otupila revoluční ostří tohoto hnutí podceněním takových závažných projevů jako je přísaha helvetských rebelů, která vyhrožuje smrtí každému zrádci, ztrátou majetku všem služebníkům feudálů a v případě francouzské okupace i vyvražděním císařské rodiny. Srov. Moravský zemský archiv Brno, fond Presid. Gub. fasc. 51, kart. 53.

⁵¹ Srov. K r o u p a, J.: l. c., s. 81—99.

Pro srovnání s Dobrovským se z představitelů maďarského národního hnutí tohoto období nejlépe hodí jeho vrstevník Ferenc Kazinczy (1759 až 1831). Kazinczy sice není typem vědce (po této stránce stojí z Maďarů nejbliže Dobrovskému tvůrce novodobé maďarské gramatiky Miklós Révai), nýbrž kulturního organizátora a také svou tvůrčí úlohou v hnutí maďarské jazykové obnovy zaujímá místo analogické spíše Jungmannovi nežli Dobrovskému,⁵² avšak hodí se pro to srovnání nejlépe svým osvícenským východiskem a téměř padesátiletým vůdčím postavením v maďarském kulturním životě, jaké zaujímal ve stejné době až do nástupu romantické generace u nás Josef Dobrovský. Kazinczy vyšel z osvícenství a zůstal osvícencem po celý život — stejně jako Dobrovský; uměl v sobě spojit přesvědčeného josefinistu se stoupencem maďarského šlechtického národního hnutí, a zklamání, které v něm vyvolal pád osvícenského absolutismu i ústup maďarské šlechty od pokrokových požadavků na sněmu 1790—1791 za vlády Františkovy, přivedlo ho až do řad uherských jakobínů. Zaplatil za to dlouholetým žalářem; po propuštění stal se hlavním iniciátorem hnutí maďarské jazykové obnovy, v dané chvíli jediné schůdné cestě maďarského národního hnutí stejně jako jediným možným programem českého hnutí byl tehdy program jungmannovců. Nebyl to a tehdy ani nemohl být program revoluční, neboť jak Kazinczy správně pochopil, revoluci nebylo možno dělat bez minimální reálné naděje na úspěch. Kazinczyův vývoj přes zdánlivé protichůdnosti byl vývoj logický a čestný. Zdá-li se vývoj Dobrovského být přímočařejší, není to podmíněno okolnostmi morálními, nýbrž povahovou či spíše pracovní vyhraněností a poněkud jinou situací v českém národním hnutí. Důvěru ve vlasteneckou šlechtu spojuje v sobě s josefinismem i Dobrovský, a třebaže nepatří k okruhu Jungmannovu, rází jungmannovcům svou vědeckou práci cestu. Nehledá ovšem nikdy východisko v revoluci; k revolučnímu řešení však bylo v českém prostředí vždy méně chuti než u Maďarů. A pak síly českého a maďarského národního hnutí byly přece jen rozdílné, zejména maďarská šlechta byla početně i mocensky mnohem silnější než šlechta česká. Kdežto v českých zemích připadal jeden šlechtic na 828 nešlechticů, v Uhrách na 24.⁵³ Maďarské kultuře se dostalo mnohem větší podpory i od velkých magnátů; nad protestanty držely ochrannou ruku bohaté a intelektuálně vynikající rodiny Rádayů, Telekiů a Prónayů, nad katolíky zase Esterházyové, Festeticsové a Széchényiové.

Kolem Rádayů, Telekiů a Széchényiů se soustřeďoval výkvět maďarské inteligence, byly jí přístupny jejich rozsáhlé knihovny, s jejich pomocí získávali společenské uplatnění doma a v jejich službách se dostávali hojně i do ciziny. Také venkovská inteligence se soustřeďovala kolem magnátů a vlastenecké župní šlechty, a proto v maďarských poměrech se

⁵² Zajímavou analýzu a srovnání jazykových snah jungmannovců a kazinczyovců provedl Becker, H.: *Zwei Sprachanschlüsse*, Berlin — Leipzig 1948.

⁵³ Srov. Fényes, A.: *Statistik des Königreiches Ungarn*, Pesth 1843, s. 134—136.

nesetkáme s postavami tzv. lidových buditelů, které známe z prostředí českého. V maďarském národním hnutí udávají od počátku tón šlechta a inteligence; větší pokrokovost a radikálnost programu maďarského hnutí z konce 18. století není dána lidovou základnou, ale intenzivnějším spojením s mezinárodním vývojem, které „malé“ české poměry dovozovaly jenom zřídka, většinou v ústřední společnosti pražské. Velký počet maďarských studentů studoval na zahraničních univerzitách v Jeně, Wittenbergu, Göttingen, Basileji, Utrechtu a také v Itálii.

K Maďarům měla také snadnější přístup západní osvícenská ideologie, a to nejen prostřednictvím německým jako u nás, ale také svobodnějším a přímějším zprostředkováním švýcarsko-nizozemským. Zajímavé je, že osvícenství francouzské provenience, prodchnuté demokratickými stránkami voltairiánství, stálo také u zrodu novodobé maďarské literatury v okruhu Bessenyeiho, která vyrostla za nástupu josefinismu ve vrcholové etapě tereziánského osvícenství počátkem sedmdesátých let 18. století nikoliv v odříznutých a zaostalých Uhrách, nýbrž ve Vídni. Není bez zajímavosti, uvědomíme-li si, že se od šedesátých let josefinismus (zvláště josefinismus sonnenfelsiánského a seibtovského ražení) silně prosazoval i v Praze a počátkem sedmdesátých let tu pod vedením Bornovým a Seibtovým prožíval již svou zářivou etapu. Pražské josefínské osvícenské centrum se rozvíjí iouběžně s Vídni a rozvoj josefinismu tu byl mnohem intenzivnější nežli v Uhrách, kde se josefinismus, rovněž pod vlivem vídeňským, uplatnil výrazněji tehdy jen v Bratislavě. Osvícenství západoevropského typu, myšlenky Voltairovy, Rousseauovy a Helvétiovy (še od šedesátých let 18. století šířily v Uhrách ponejvíce v kalvínských vzdělanostních centrech v Debrecíně, Šarišském Potoku aj. a v kruzích kalvínských magnátů Telekiů a Rádayů, odkud se dostávaly k nám zásluhou maďarských kněží a učitelů helvetské konfese, kteří přicházeli do českých zemí ve velkém počtu po vydání tolerančního patentu v Rakousku roku 1781 a zasloužili se mimo jiné o výchovu české obrozenské inteligence lidového původu na maďarských kalvínských učilištích.⁵⁴

Rozdíl mezi českými zeměmi a Uhrami spočívá v tom, že zatímco v Uhrách se osvícenské ideje (a to ponejvíce původní ideje západoevropského a nikoli eklektického a epigonského rakouského osvícenství) hned od počátku šíří přímo v maďarském prostředí, k Čechům se dostávají buď z Vídně, anebo za pomoci českých Němců; samo pražské osvícenské centrum je převážně německé a mnozí jeho příslušníci — jako např. Kindermann — octli se později na vývojové linii germanizace. Není divu, že čeští osvícenci, jako Dobner a Voigt, byť třeba jen neuvědoměle, usilo-

⁵⁴ Srov. Pražák, R.: Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození, Praha 1962, a Czeglé, I.: A cseh-magyar református egyházi kapcsolatok egy évtizede (Jedno desetiletí církevních styků českých a maďarských reformovaných), Budapest 1981.

vali o vymanění z jednostranného německého vlivu a navazovali proto kromě jiných vědecké kontakty i s Maďary.⁵⁵

Srovnáme-li s Dobrovským Kazinczyho, nemůžeme nezdůraznit pevný osvícenský základ jejich nazírání, který se projevil v pohledu na otázku světovosti a vlastenectví, nabývající již za osvícenství aktuálnosti a v souvislosti s tím i jejich odpor k jednostrannému nacionalismu, který jsme si u Dobrovského doložili jeho odsudkem vypjatého a nesnášenlivého způsobu maďarismu. Také u Kazinczyho nacházíme tento rys výrazně formulovaný již roku 1788 v záporném ocenění Dugonicsovy Etelky, která ugrofinskou příbuznost Maďarů již instinktivně klade proti pojetí slovanské solidarity i vzájemnosti a zahazuje v maďarské literatuře řadu děl útočně nacionalistických, v nichž všechno nemaďarské, hlavně Slováci a ostatní Slované, dostávají silně zkarikovanou odpuzující tvářnost, aby tím více vynikly ideální vlastnosti postav maďarských. „Jak jsem se zarmoutil,“ — napsal Kazinczy o Etelce — „když jsem v ní našel dětskou afektaci: jsem Maďar. Já se také pyšním tím, že jsem Maďar, avšak nespojuji to s urážkami jiných národů a nestupuji toto vědomí až k nesnesitelnosti. Hanbil jsem se, když jsem poznal, jak můj kolega (Dugonics — R. P.) se činí směšným nepatřičným a bezdůvodným zdůrazňováním jména Maďar.“⁵⁶

Ještě výrazněji formuloval Kazinczy svůj soud o těchto otázkách ve svém stanovisku k srbským národním snahám, vyjádřeném v listě pravoslavnému srbskému biskupovi Lukianu Mušickému z 5. února 1812. Zde čteme tato pozoruhodná slova: „Nedomnívej se, že na Vaše snahy hledím nepřejícím a žárlivým zrakem, nýbrž buď přesvědčen, že si ze srdce přeji, aby nebe Vaši záslužnou činnost korunovalo. Vlastenectví mé kosmopolitismu se neprotiví, a že si přeji rozkvět maďarské řeči, čemuž pokud mohu napomáhám, neprosím proto od nebe, aby s újmou jiných řečí kvetla...“⁵⁷

Tato slova jsou příznačná netoliko pro humanistický světový názor Kazinczyho, nýbrž i pro celé první období rozvoje maďarského národního hnutí, kdy národnostní protiklady v Uhrách nebyly ještě tolik vyostřeny a maďarská liberální šlechta neprosazovala důsledně svou násilnou maďarizační politiku. Proto také se k nim vrátili za zesílení maďarizačních snah koncem třicátých let 19. století štúrovci a J. M. Hodža uveřejnil Kazinczyho dopis Mušickému v příloze ke svému článku Lucian Mušický, pravoslavný biskup karelštatský v Hronce (roč. II., 1837, s. 181—183) jako doklad pro možnost přátelského řešení slovansko-maďarských vztahů v rámci Uher.⁵⁸

⁵⁵ Srov. Pražák, R.: Češi a Maďaři v počátcích národního obrození, SPFFBU, C 15, Brno 1968, s. 73—78.

⁵⁶ Kazinczy Ferenc levelezése (Korespondence F. Kazinczyho) 1, Budapest 1890, vyd. J. Váczy, s. 195 n.

⁵⁷ Tamtéž IX, s. 276.

⁵⁸ Viz Pražák, R.: Maďarské obrození a srbská lidová poezie, in: Franku Wollmanovi k sedmdesátinám, Praha 1958, s. 443.

Zajímavý je také Kazinczyův vřelý poměr k apoštolu Slovanstva Johannu Gottfriedu Herderovi, jehož spisy pilně studoval spolu se svým přítelem šoproňským superintendentem Jánosem Kisem. Vskutku kollárovský důraz na Herderovo učení o lidskosti nacházíme také u Kazinczyho, jehož nejmilejším citátem z Herdera byla slova:

„Ein edler Held ist, der für's Vaterland,
Ein edlerer, der für des Landes Wohl,
Der edelste, der für die Menschheit kämpft“.⁵⁹

Nelze tu nevzpomenout na známá slova Kollárova: „A vždy zvoláš-li Slovan, nechť se ti ozve člověk.“

Jak ukázalo novější maďarské bádání,⁶⁰ bezprostřední základ Herderovy věštby o úpadku Maďarů a slavné budoucnosti Slovanů tkví v jednom prohlášení Adama Františka Kollára, které zprostředkoval Herderovi ve své *Allgemeine nordische Geschichte* (Halle 1771, str. 248) Schlözer. Jde o Kollárův komentář k vídeňskému vydání spisu známého uherského humanisty Oláha (Nicolaus Oláh, *Hungaria et Attila*, Vindobonae 1763, str. 90—91), v němž Kollár zdůrazňuje růst Slovanů a převahu slovanického živlu v Uhrách proti Maďarům, jimž předpovídá osud Kumánů, kteří přišli do Uher ve 13. století a záhy splynuli s maďarským prostředím. Přesto byly Kollárovy práce v pokrokových kruzích maďarských ceněny jako reprezentativní díla uherské vědy. Pobouření v řadách uherské šlechty vyvolaly však Kollárovy návrhy na její zdanění, které tvořily základ tereziánské i josefínské hospodářské politiky vůči Uhrám. Nebude bez zajímavosti podotknout, že jeden z nejuživějších pamfletů proti Kollárovým návrhům na šlechtické zdanění, které vznikly v uherském prostředí, *Vexatio dat intellectum* ostrihomského kanovníka Jiřího Richwaldského a jeho doplněk *Apologia* se dostaly v soudobých opisech i do českého prostředí.⁶¹

Kromě Herdera měl Kazinczy podobně jako Dobrovský blízko též ke Kantovi, jehož bránil ve své sbírce epigramů *Tövissek és virágok* (Trny a květy) proti útokům omezených kritiků.⁶² Jeho vzorem byl však Rousseau, kterého miloval — proti Voltairovi — jak sám říká — i v jeho chy-

⁵⁹ Kazinczy Ferenc levelezése V, s. 349: Ke vztahu k Herdrovi v Uhrách viz též Cvrka J.: J. G. Herder in der slowakischen und ungarischen Literatur, in: *Vermittlung und Rezeption. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Berührungen in der Aufklärungszeit*, Frankfurt am Main — Bern — New York 1987, s. 23—35.

⁶⁰ D ü m m e t h, D.: Herder jóslata és forrása (Věštba Herderova a její prameny), *Filológiai Közlöny* 1963, č. 1—2, s. 181—183.

⁶¹ Srov. P r a ž á k, R.: Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist, Brno 1967, s. 124, pozn. 86.

⁶² A magyar irodalom történeté 1849-ig (Dějiny maďarské literatury do r. 1849) Budapest 1957, s. 283. Srov. též N é m é d i, L.: Kazinczy und Goethe, *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Debrecen 1968 a P r a ž á k, R.: Der Aufklärer Ferenc Kazinczy und die Slawen, Deutschen und Ungarn, *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 3, Berlin-Budapest 1988, s. 73—78.

bách, neboť i v nich sledoval svatý příkaz svědomí.⁶³ Tato úcta k vlastnímu svědomí, k pravdě, byla stejně jako u Dobrovského také u Kazinczyho vzácným rysem jeho života. Pro ni se dostal do vězení, pro ni strávil většinu svého života v zapadlém statku v severovýchodních Uhrách. Přesto se dovedl vypracovat v uznávaného duchovního vůdce své generace a získal si obecnou úctu. Nikoliv kompromisy, ale bojem a tvůrčím úsilím. Srovnáme-li životní dráhu Kazinczyho a Dobrovského, nacházíme v ní mnoho společného. Podobně jako Dobrovský ve svých časopisech *Böhmische Literatur*, *Böhmische und mährische Literatur*, *Literarisches Magazin für Böhmen und Mähren* i Kazinczy ve svém časopise *Orpheus* (1790) bojoval proti náboženskému fanatismu a pověřám za myšlenkovou svobodu. Dovoľával se přitom Halvétia a Rousseaua, jehož Společenskou smlouvu přeložil do maďarštiny. Stejně jako Dobrovský se v reakčních časech Františka II. hrdě hlásil ke svým osvícenským a josefínským počátkům a zůstal jim po celý život věren, také Kazinczy vždy zdůrazňoval Van Swietenův plán jednotné výchovy bez ohledu na sociální původ žáků a hrdě vzpomínal na svá setkání s Bornem a Sonnenfelsem.⁶⁴

Obdobu nalézáme i ve vztazích obou mužů k význačnému rakouskému politikovi a kulturnímu organizátoru baronu Josefu Hormayrovi. Přes nesouhlas s Hormayrovým programovým rakušáctvím přispívali oba do jeho časopisu *Hormayr's Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, který vycházel v letech 1809—1828 ve Vídni, s informacemi o kulturním dění v Čechách či v Uhrách. Kazinczy se v něm ozval např. proti habsburskofilskému tónu práce Gregora Berzeviczyho o poddanských poměrech v Uhrách a sledoval pozorně i Hormayrův *Historisches Taschenbuch*.⁶⁵ K úzkému okruhu Hormayrova patřil z Maďarů János Majláth, který vydal v Brně německy důležitý přehled maďarských pohádek a pověstí *Magyarische Sagen und Märchen* (Brünn 1825). V Hormayrově Archivu vycházela i řada článků týkajících se česko-maďarských historických vztahů, např. vzájemného poměru Přemyslovců a Arpádovců, zániku Velké Moravy aj.

Dobrovského úzké styky s Josefem Hormayrem, úhlavním nepřitelem Metternichovým, ve 20. letech 19. století, byly již samy o sobě projevem odporu k vídeňské vládě.⁶⁶ Svůj dalekosáhlý program rozšířil Hormayr

⁶³ Viz Kazinczy Ferenc levelezése IV, s. 469.

⁶⁴ Srov. tamtéž IV, s. 452 a VII, s. 113.

⁶⁵ Viz tamtéž, XI, s. 175 n., XIV, 267, 280, XV, 17, 33, 81, 217, 350, 370, XVII, 80, 209, XVIII, 272 (o vztahu Kazinczyho k Hormayrovi a jeho časopisu). Korespondenci Hormayra a Dobrovského zpracoval Wolfgramm, E.: *Aufklärung — Romanismus — Frühliberalismus in Böhmen und Österreich (Zum Briefwechsel Dobrovský — Hormayr 1820—1828)*, in: *Ost und West in der Geschichte des Denkens*, Berlin 1966, s. 549—564.

⁶⁶ Ke stykům Dobrovského a Hormayra srov. zejména Wolfgramm, E.: *Aufklärung — Romanismus — Frühliberalismus in Böhmen und Österreich, Zum Briefwechsel Dobrovský-Hormayr 1820—1828*, in: *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen*, Berlin 1966, s. 549—564; Kr-

v době, kdy se znal s Dobrovským, z původní představy rakouského patriotismu v hlubší a všeobsáhlejší koncepci vědecké a kulturní spolupráce česko-maďarsko-německé s myšlenkou politického zrovnoprávnění těchto národů v rámci habsburského soustátí i přirozených národních regionů, v nichž tyto národy často vytvářely společné hodnoty. Takovými přirozenými regiony tvořily pro Hormayra např. Čechy s německou oblastí na severozápad od Čech (v podstatě od Drážďan po Mnichov), Morava s přilehlým Slezskem, vlastní země rakouské i Uhry včetně Chorvatska.

Hormayr usiloval o konstituční přebudování habsburské monarchie, provedené stavy stojícími na pozicích zemského regionálního patriotismu, přičemž zde zdůrazňoval zejména úlohu stavů českých a uherských. Proto také věnoval ve svých časopisech takovou pozornost českým a uherským dějinám i genealogii uherské i české šlechty. Ve svém časopise *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* uveřejnil Hormayr v letech 1820—1828 např. rodokmeny Žerotínů, Kolovratů, Šternberků, Černínů, Chotků i pánů z Vrbna. Původ Černínů odvozoval Hormayr např. od samotných Přemyslovců a trval na něm i přes odpor Dobrovského, neboť šlo o politikum, které mělo významnou úlohu v jeho politické koncepci, kdy proti metternichovskému absolutismu chtěl přetvořit monarchii v konstituční federalizovaný stát dílčích stavovských monarchií ve smyslu výše zmíněné představy nadnárodních regionů, v nichž ovšem měly hrát rozhodující úlohu převládající tam národy, Němci, Češi a Maďaři.

Princip stavovského zemského vlastenectví, z něhož tu Hormayr vycházel, byl Dobrovskému zřejmě blízký. Důležitá je také při tomto stavovském zaměření skutečnost, že oba — jak Hormayr, tak i Dobrovský — svým celkovým ideovým zaměřením silně inklinují k novodobým liberálním tendencím, ačkoliv jejich sociální původ byl rozdílný (Hormayr pocházel ze staré šlechtické rodiny, Dobrovský byl synem dragounského strážmistra). U Hormayrovy stavovské představy konstituční monarchie nacházíme mnohé styčné body s představami Rousseauovými, jehož ideálem byla stavovská šlechtická monarchie polská převlečená do republikánského hávu. Jak Dobrovský, tak i Hormayr sice odmítali francouzskou revoluci, avšak přijímali požadavek svobody myšlení a jednání jako nutný předpoklad rozvoje jednotlivce v širším celku společenském. Společná byla i jejich osvícenská josefinistická východiska. Hormayr ovšem v této fázi svého vývoje, to jest především po roce 1816, odmítal (vcelku obdobně jako Dobrovský) germanistické a centralizační jádro josefinismu

bec, M.: Josef Dobrovský und Josef von Hormayr, Sborník prací pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Český jazyk a literatura 1, 1971, s. 121—154; týž: Život a dílo Josefa Dobrovského očima jeho současníků, in: Studie z dějin světové slavistiky do polovice 19. století, Bratislava 1978, s. 188 až 195. Úplné vydání korespondence Dobrovského a Hormayra pořídili Krbec, M. — Šimeček, Z.: Vzájemná korespondence J. Dobrovského a J. V. Hormayra, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Paedagogica, Český jazyk a literatura 5, Philologica III, 1985, s. 103—273.

(větší porozumění jevil pro tereziánské osvícenství) a hlásil se k jednotlivým národům monarchie jako k etnicko-teritoriálním individualitám, a měl proto i značné pochopení pro jejich osobitý národní vývoj. Setrval v podstatě na půl cesty mezi osvícenským stavovským patriotismem a novodobým národním hnutím. To vedlo ovšem k tomu, že on sám a často i mnozí jeho spolupracovníci nedocházeli pro svůj nesporný nadnárodní základ pochopení u mladších současníků i těch vrstevníků, kteří se již plně podíleli na rozvoji novodobého národního hnutí. Odtud např. pramenil rozpor mezi reformátorem uherského hospodářského života Gregorem Berzeviczym a průkopníkem maďarského národního hnutí Ferencem Kazinczym, přes jejich společná osvícenská a josefínská názorová východiska, a zejména pak již i generačně podmíněný rozpor mezi Dobrovským a jungmannovci, jak se tyto rozpory projevily na stránkách Hormayrova Archivu.⁶⁷ V Hormayrově časopise *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* uveřejnil Dobrovský v roce 1824 svůj pověštný článek proti pravosti Rukopisu zelenohorského a v roce 1828 také poslední stať, která vyšla za jeho života, v níž odpovídá na kritiku olomouckého knihovníka Františka Xavera Richtra a brání se tu proti obvinění současníků ze zrahy českého národa pro svůj postoj k Rukopisům.⁶⁸

Kazinczy na rozdíl od Dobrovského neměl bezprostředních styků s před-

⁶⁷ K ideové problematice hormayrovské srov. např. diplomovou práci Z. Křivky, Josef von Hormayr a problematika kulturního a společenského rozvoje českých zemí a Uher ve světle jeho „Archivu“, Brno 1969. Články, zajišťující Uhry ve vídeňském časopise Hormayrův Archiv... zachytil ve stejnojmenné studii již Gyurikovics, Gy.: Hormayr, s Archiv... című bécsi folyóirásban előforduló, Magyarországot érdeklődő értekezések 1810—1831, Tudománytár 1934, sv. IV, 1836, sv. X. Viz též Kazinczy, F.: Freymüthige Betrachtungen der Abhandlung des Herrn Georg von Berzeviczy De conditione indolesque rusticorum in Hungaria, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 8, 1817, č. 9—10, s. 52—65. Totéž v Ungarische Miscellen 1817, č. 1, s. 71—87. Dále k tomu viz Berzeviczy, G.: Antwort auf die Berichtigung meiner Abhandlungen „De conditione et indole rusticorum in Hungaria“, Ungarische Miscellen 1817, č. 2, s. 94—104; Kazinczy, F.: Noch ein Wort eines ungarischen Edelmanns über den Zustand der Bauern in Ungarn, Ungarischen Miscellen 1817, č. 3, s. 3—57. Totéž Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 9, 1818, č. 1, s. 177 až 186, 189—200. K ideovému profilu Hormayrova a jeho vztahům k českým zemím srov. nověji ještě Hemmerle, J.: Hormayr und Böhmen. Aus seinen Briefen an Palacký, Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 16, München 1975, s. 110—138; Křivský, P.: Palacký a Hormayr, Strahovská knihovna 11, Praha 1980, s. 63—77.

⁶⁸ Einige Worte über eine wohl — oder übelgemeinte Anmerkung des Herrn Bibliothekars Richter aus Olmütz, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 19, 1828, s. 649—650. K Dobrovského článku Literarischer Betrug, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 15, 1824, č. 26, s. 260, a dalším jeho pracem v Hormayrově Archivu z roku 1824, srov. Jedlička, B.: Článek Josefa Dobrovského v Hormayrově Archivu r. 1824, Listy filologické 57, 1930, s. 157—169. Nověji srov. též Krbec, M.: Problematika nikoliv jedné edice, Česká literatura 25, 1977, s. 64—65.

staviteli českého národního hnutí. A přece strávil v českých zemích čtyři roky života. Byl to však nedobrovolný pobyt ve věznicí na Špilberku a v Zábřdovicích, kde si Kazinczy odpykával trest za účast v jakobínském spiknutí. Přesto však nebyl tento pobyt pro Kazinczyho zcela bez významu. Uvědomil si tu nemožnost revoluční cesty v daných poměrech, zde vykristalizovala jeho představa jazykové obnovy, kulturního povznesení národa v dobách politického útlaku a nesvobody, které tvořilo nezbytné předpoklady i pro jeho budoucí úspěšný boj politický. Ve vězení četl Goetha, Lessinga, Shakespeara a zabýval se zevrubně i studiem maďarské gramatiky.

Významné svědectví o tomto období Kazinczyho života podává jeho vězeňský deník, z něhož nám vylíče vcelku sympatický obraz o některých jeho brněnských žalářnicích, např. o řediteli zábrdovické věznice Šrámkovi, kontroloru Grünnespergerovi či o guberniálním radovi Schröttrovi. Řediteli Šrámkovi a kontroloru Grünnespergerovi hrozilo dokonce v roce 1799 pro jejich shovívavé zacházení s uvězněnými uherskými jakobíny propuštění ze státní služby. Byl to následek aféry s nedovoleným odesláním korespondence uvězněných jakobínů, při němž jim pomáhali i členové rodin těchto vězeňských funkcionářů. Aféru způsobila neopatrnost magnáta Szlávyho, jednoho z uvězněných maďarských jakobínů, který nedodržel potřebnou konspiraci, a vyvolal tím vyšetřování, nařizené na přímý pokyn císařův z Vídně. Výsledkem vyšetřování bylo okamžité přeložení uherských vězňů z Brna do Kufsteina.⁶⁹ O liberálních poměrech ve špilberské věznicí svědčí i seznam knih, které si s sebou přivezli uherští jakobíni do vězení. Nacházíme mezi nimi kromě jiných Blumauerovu Aeneidu, Humeovy Dějiny Anglie, spisy Trenckovy, Sonnenfelsovy a dokonce i jedny anglické dějiny Ameriky.⁷⁰ V Brně pobýval Kazinczy nejprve od 7. října do konce roku 1795 ve vězení na Špilberku, pak byl převezen spolu s ostatními uherskými vězni do káznice v Zábřdovicích, odkud je odvezli v důsledku již zmíněné aféry 22. června 1799 na Kufstein.

Nejvíce pozornosti věnoval Kazinczy ve svém vězeňském deníku českému prostředí při líčení převozu z rakouského Kufsteina do Mukačeva, kde strávil od srpna 1800 do června 1801 poslední rok vězení. Při tomto převozu, kdy téměř celý červenec v roce 1800 cestovali uherští vězni českými zeměmi, je doprovázel velmi benevolentní vojenský velitel; umožnil

⁶⁹ Srov. Kazinczy, F.: Fogságom naplója (Můj vězeňský deník), vydal E. Jancsó v Kazinczy Ferenc válogatott művei (Vybraná díla Ference Kazinczyho), Bukarešt 1960, s. 156—178. Viz nověji Kazinczy, F.: Az én életem (Můj život), Budapest 1987, ed. Szilágyi, F. Srov. k tomu Kubešová-Pitronová, B.: Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách, Slovanské historické studie 1, Praha 1955, s. 83—108. Viz též Uhlíř, D.: Uherští jakobíni a Brno, Slovensko a Velká francouzská revolúcia, Trnava 1989, s. 62—73. Nejnověji viz Pražák, R.: Uherští jakobíni v Brně, čas. Amicus, Praha 1993, číslo z února 1993, s. 39—44.

⁷⁰ Viz Kubešová-Pitronová, B.: l. c., s. 108—111.

jim dokonce návštěvu v rodinách českých šlechticů Puteaniho a hraběte z Bubna, které je přátelsky přijaly a pohostily. Kazinczy se výslovně zmiňuje o pobytu v Kaplicích, ve Veselí, Táboře, Benešově a Praze. Z Benešova si odskočili 17. července 1801 za doprovodu Puteaniho na Konopiště, jehož majitelem tehdy byl hrabě z Vrtby. V Praze se Kazinczy setkal s tam usazeným Maďarem, sekretářem dvorní válečné rady Antalem Zechenterem, překladatelem klasicistických dramát Corneilleových a Voltairových do maďarštiny. Cesta z Kufsteinu do Mukačeva náležela zřejmě k nejsvětlejším zážitkům Kazinczyho žalářování, a proto na ni tak obšírně vzpomínal. Ve vzpomínkách na Mukačevo se několikrát zmínil o českém hudebníku Jiřím Růžičkovi, který s ním byl vězněn na jedné chodbě. Uvádí, že Růžička ve vězení komponoval polské tance a že se často obdivoval Růžičkovu tvůrčímu zápalu, nedbajícimu nepříznivých podmínek.⁷¹

Kromě svého pobytu ve věznicích na Špilberku a v Zábřdovicích a při průjezdu českými zeměmi měl Kazinczy jen velmi málo příležitostí setkat se s Čechy. U Gedeona Rádaye st. v Péczelu se seznámil např. s českým malířem Tomášem Klimešem⁷² a dobře se znal i s pražským rodákem a průkopníkem českých her v Praze Františkem Jindřichem Bullou, který po svém odchodu z Prahy působil řadu let jako divadelní ředitel v Uhrách, v Bratislavě, v Košicích a v Pešti.⁷³ Z Kazinczyho korespondence se dozvídáme také o úctě, již se těšil v jeho okruhu hrabě Leopold Berchtold (1759—1809), pán hradu Buchlova a světoznámý cestovatel, jeden z předchůdců moderní sociologie, jehož spisy vycházely v Londýně, Lisabonu, Vídni aj.⁷⁴ O českých poměrech se Kazinczy nejvíce dozvídal z dopisů svých přátel. Z Brna mu psával např. József Csehy, který se tam na čas dostal jako poručík rakouské armády,⁷⁵ v Kutné Hoře zase vojákoval Kazinczyův bratr László a ten mu dojmy ze svých četných návštěv přiblížil Prahu,⁷⁶ kterou Kazinczy poznal jen letmo v době svého žalářování při

⁷¹ Srov. Kazinczy, F.: Fogságom naplója (vyd. E. Jancsó), s. 179—225. Ukázkou z Kazinczyova deníku viz Kazinczy, F.: Deník mého vězení, čas. Amicus, Praha 1993 (únorové číslo), s. 44—46, přel. Husová, M.

⁷² Viz poznámky Ference Kazinczyho k dopisům Gedeona Rádaye st. z 28. července 1788 a 9. dubna 1790, Kazinczy Ferenc levelezése I, s. 210, II, s. 56.

⁷³ Srov. např. Kazinczyův dopis Ferenci Kölcseymu ze Széphalomu 2. července 1815, kde píše, že spolu s Kulcsárem obědval s Bullou u Trattnera, tamtéž XII, s. 224.

⁷⁴ Viz dopisy Farkase Csereyho Ferenci Kazinczymu z 29. srpna 1809 a 9. května 1810, tamtéž VI, s. 504, VII, s. 443. Tamtéž VI, s. 583 je přetištěn nekrolog o Berchtoldovi, uveřejněný ve Vereinigte Offner-Pester Zeitung č. 67 z 20. srpna 1809. Životopis Berchtoldův podal Wurzbach, C.: Biographische Lexikon des Kaiserthums Österreichs I, Wien 1856, s. 291—293.

⁷⁵ Srov. listy Józsefa Csehyho Ferenci Kazinczymu z Brna 19. srpna 1807, 9. a 27. září 1807, 16. února 1808, Kazinczy Ferenc levelezése V, s. 127 n.

⁷⁶ Viz dopisy László Kazinczyho Ferenci Kazinczymu z Kutné Hory 14. ledna 1790, 23. února 1790, 20. září 1790, 21. prosince 1790, tamtéž II, s. 219 n.

převozu z Kufsteina do Mukačeva.⁷⁷ Gábor Döbrentei mu psal 27. května 1806 z Wittenbergu s lítostivou výčitkou domácím poměrům uherským, jak jej zamrzelo v Praze, že malý český národ tu mohl sledovat divadelní představení v rodné řeči, kdežto Maďaři v Pešti nikoliv, a dodal, že v Praze slyšel mnohem častěji hovořit česky než v Pešti maďarsky.⁷⁸ S podobným obdivem mu psal o více než dvacet let později Ferenc Toldy o Rukopisech, s nimiž jej seznámil v pražském Národním muzeu Václav Hanka.⁷⁹ Naopak stále německé divadlo a útlak českého živlu v Brně, o jehož absolutní převaze se přesvědčil na cestě z Bratislavy do Brna, podnítily Józsefa Csehyho v dopise Kazinczemu k vášnivému protestu a soucítění s českým národem, končícím slovy: „usurpace je všude hodna nenávis- ti“.⁸⁰

Zkoumání politického profilu Josefa Dobrovského a jeho srovnání s vůdčí osobností maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století Ferencem Kazinczym ukazuje i na hlubší problematiku vztahu osvícenství k josefinismu, který je sice rovněž specifickým projevem osvícenství v rakouských poměrech, avšak ve své byrokratické podobě ve službách absolutistického státu dostává se do rozporu s mnoha základními osvícenskými ideály a umožňuje i široký nástup reakce po zadržení a potlačení revoluční vlny v habsburské monarchii v první polovině devadesátých let 18. století. Tento vývoj podmínil Jungmannovu a Kazinczyho orientaci na „jazykovou obnovu“, péči o rozvoj národní kultury a jazyka, jako ne-

⁷⁷ Viz Kazinczy, F.: Fogságom naplója (vyd. E. Jancsó), s. 202—205. V Praze strávil Kazinczy s ostatními převáženými vězni 2 dny 20. a 21. července 1800. Byli ubytováni v kasárnách (Kazinczy bydlel v pokoji s Uzou, Hirgeistem a Smetanovičem) a neměli zde již tu volnost pohybu jako cestou z Kufsteina do Prahy.

⁷⁸ Viz Kazinczy Ferenc levelézése IV, s. 160.

⁷⁹ Viz dopis Ference Schedla (Toldyho) Ferenci Kazinczemu z Berlína 8. prosince 1829, tamtéž XXI, s. 157—158.

⁸⁰ Srov. list Józsefa Csehyho Ferenci Kazinczemu z Brna 19. srpna 1807, tamtéž V, s. 127.

⁸¹ Srovnání Dobrovského s Kazinczym v této kapitole jako vůdčích reprezentantů českého a maďarského národního hnutí v duchovní oblasti má svou oprávněnost již na základě rozboru soudobých názorů, z nichž vyzvedněme názor Josefa v Hormayra, který uveřejnil ve svém kalendáři Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 30, 1829, s. 398, Dobrovského portrét s touto poznámkou: „Was Kazinczy für Ungarn — das ist der von seiner gesamten Nation billig hochgefeyerte Greis Dobrowsky für Böhmen als Kritiker und Philolog, wie Wenige, als Reisender nach entführten Trophäen bis ins tiefste Schweden und auch Denkmahlen slavischer Sprache und Literatur bis nach Moskau; — illos ager penna metuente solvi, fama superstes.“ Tímto prohlášením vzal Hormayr Dobrovského v ochranu i vůči jeho českým kritikům kvůli jeho rigoróznímu stanovisku vůči Rukopisům. Krátce toto stanovisko vyjádřil Hormayr již dříve ve svém dopise Josefu Dobrovskému z Vídně 23. srpna 1828, kde napsal: „Wie sie, als Representanten der slavischen Literatur, so wählte ich für die ungrische Kazinczy, die beyden von ihrer gesamten Nation hochgefeyerten Jubelgreise.“ Srov. Krbec, M. — Šimeček, Z.: Vzájemná korespondence J. Dobrovského a J. v. Hormayra, s. 234—235.

zbytnou podmínku nejen pro růst národní literatury, nýbrž i budoucí emancipaci politickou a hospodářskou, již nástup reakčních sil mohl sice na chvíli zadržet a zdánlivě potlačit, avšak změněná situace v myslech lidí, záblesk větší duchovní i sociální svobody, který světu 18. století přinesla Velká francouzská revoluce a ideový kvas, proniknuvší tehdy výrazně do střední Evropy, byl zárukou, že retardační síly nemohou trvale zvítězit a dříve či později budou muset ustoupit. Síla duchovního odporu, myslitelský vklad Ference Kazinczyho a Josefa Dobrovského tak přispěly výrazně nejenom ke kulturní, ale i politické emancipaci dalších nezadržitelně svobodnějších let u Čechů i Maďarů.